

*Лариса
Довга*

ПОСІБНИК ІЗ КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»: питання до дискусії¹

Пропоновані увазі читача спостереження є реферативним викладом багаторічних роздумів, які нагромаджувалися при викладанні курсу «Історія української культури», а також при ознайомленні з відповідними підручниками (посібниками) та низкою Інтернет-ресурсів, покликаних «допомогти» студентам успішніше скласти іспит. Непродуманість та вкрай низький методологічний рівень більшості (боюсь сказати, мало не всіх) підручників, і то освячених «міністерськими» грифами², а також парадоксальний брак реакції на це з боку разом філософсько-культурологічного, наукового та освітнього середовища подеколи навіть схиляють до думки, чи не краще було цю дисципліну взагалі зняти з навчальної програми вишів. Утім, розумію,

¹ Висловлюю ширшу вдячність проф. Наталі Яковенко, поради якої виявилися дуже корисними при остаточному оформленні у статтю моїх роздумів над підручниками з «Історії української культури».

² Про деякі найбільш знакові видання мені уже доводилося писати раніше. Див.: *Довга Л.* «Культура всеосяжна» — культура неосягнута. Рецензія на: Історія української та зарубіжної культури: Навчальний посібник / Б.І.Білик, Ю.А.Горбань, Я.С.Калакура та ін.; за ред. С.М.Клапчука, В.Ф.Остафійчука. — Київ: Вища школа; Т-во «Знання», 1999. — 326 с.; Українська та зарубіжна культура : Навчальний посібник / М.М.Закович, І.А.Зязюн, О.М.Семашко та ін.; за ред. М.М.Заковича. — Київ: Т-во «Знання», 2000. — Серія Вища освіта XXI ст. — 622 с. // Український Гуманітарний Огляд. — К.: «Критика», 2000. — Вип.3. — С. 131–161.

що така пропозиція не на часі, адже ознайомлення з історією вітчизняної культури є потенційно корисним, бо здатне патріотично ангажувати студентів, прищеплюючи відчуття причетності до національної культурно-історичної традиції.

Отож проблема, якій присвячено цю статтю, виходить далеко за рамки кабінетного дискурсу. Коротко її можна сформулювати так: *якою може / повинна бути «Історія української культури» як навчальна дисципліна?* Вже у самій назві курсу кожне слово потребує спеціальної дискусії.

Почнемо з **«культури»**. У більшості підручників замість короткої дефініції, яку пропонували б як «робочу», подано розлогі теоретичні розділи із довгим переліком визначень «культури» (які зазвичай суперечать одне одному), а також її типів та функцій, різноманітність яких здатна остаточно збити з пантелику студента, який спробує розібратися, про що ж таки йтиметься у навчальному курсі.

Видається, що у короткому практично зорієнтованому курсі не місце складним теоретичним розважаням над сотнями тлумачень поняття «культура», запропонованих нині. Можливо, було б достатньо трафаретного розуміння цього поняття — як сукупності матеріальних і духовних здобутків людства. А вже прийнявши його, було б корисно з'ясувати, що саме з цієї «сукупності», тобто з безмежного розмаїття результатів творчого опанування людиною світу, увійде до навчальної програми. Йдеться не про відбір фактажу, а про певний світоглядний ракурс, що і зумовить, і виправдає саме такий, а не інакший відбір. Приміром, якщо ми приймаємо просвітницьку парадигму, згідно з якою культурою є тільки так звана «висока» (професійна) культура, то фактаж буде одним, а якщо віддамо перевагу романтично-народницькій візії, що вважала творцем культури «народ/низи», то фактологічне наповнення підручника має виглядати інакше. Третій варіант — це спроба поєднати обидві парадигми, показавши студентам українську культуру як синтетичний феномен. Але на чому тоді варто зосередити увагу: чи на якомога детальнішому описові культуротворчих процесів і перелічуванні імен видатних діячів та їхніх досягнень, чи на тому, аби, знехтувавши деталями, показати загальні тенденції «високої» і «народної» культур, їх зустрічі та взаємодії? Звідси впливає наступна проблема: якою може бути інтонація подання явищ культури, насамперед чи допустимо описувати їх у протиставних оцінних судженнях типу «прогресивний»/«відсталий», або за допомоги категоричних характеристик на кшталт «народний» / «далекий від народу». Відкритим питанням залишається і те, на чому нам варто сфокусуватися як на ключовій ланці, крізь призму якої можна дати уявлення про культуру загалом, не заглиблюючись детально в окремі її галузі. Чи продуктивно зосереджувати увагу лише на художній культурі (як це нині зазвичай практикується), чи додати до обговорення політичну культуру, свідомість, стереотипи мислення і сприйняття довколишнього світу тощо. Насамкінець постає проблема відмежування власного поля дисципліни, а саме: чим історія культури як

синтетична навчальна дисципліна має відрізнятися від решти «історій»: образотворчого мистецтва, архітектури, музики, літератури, театру, книговидання, освіти, науки, техніки, медицини, релігії, політичної думки тощо.

Далі про поняття «**українськості**». Які явища ми позначатимемо як українські, а які ні та чому? Чи йдеться про відмінність між етноцентричним принципом і територіальним, згідно з яким усе, що відбувалося на теренах України, слід тлумачити як «українське»? Це тонке питання і передбачає воно пошук такої форми толерування, коли в описові культуротворчих процесів ми нікого/нічого не скривдимо, або насильно зачисливши до «українського» поля, або, навпаки, сепарувавши його з цього уявного простору. При обговоренні цієї проблеми, гадаю, доречно було б звернутися до складного комплексу дискутованих нині істориками, соціологами та політологами категорій «етнос», «нація», «народ», «етнічна культура», «національна культура», «ідентичність» у різноманітних локальних і часових проявах, моделях та модифікаціях. Дослідницька література з цієї проблеми без перебільшення неозора, але вона досі залишається поза увагою авторів більшості підручників з історії української культури. Зайве нагадувати, що сучасна Україна є поліетнічною державою. Відтак українські студенти, які етнічно не є українцями, мали би побачити в курсі історії української культури докази причетності власних народів до творення цієї культури як здобутку спільної для всіх Батьківщини. Необачно залишаючи інформацію такого змісту за рамками курсу, ми не лише ігноруємо суспільний запит на згуртування довкола «українства», а й опосередковано спрямовуємо до сепарації суспільства за культурно-етнічними ознаками.

Врешті, про поняття «**історія**». Що означає «історія», коли йдеться про культурні явища: це хронологічний виклад подій чи подання змін у методології їх аналізу? І чи доцільно крізь призму «історії» розглядати певні явища культури не лише у хронологічному, але й у діахронному ракурсі? З цими питаннями пов'язані звернення до подієвої історії як соціально-політичного тла, яке зумовлює позірно адекватне тлумачення культурного поступу. «Позірно», бо усталена практика є коректною хіба у найзагальнішому вимірі, натомість продуктивність пристосування культурних явищ до подієвої періодизації минулого конкретних народів/суспільств викликає неабиякі сумніви, адже спалахи культурної активності вкрай рідко синхронізовані з активністю подієвою. Це, проте, не перекреслює потреби «історичного», тобто адекватного духові часу осмислення явищ культури — змін у свідомості, ставленні до релігії, пріоритетах творчого (раціонального, емоційного чи естетичного) опанування дійсності тощо. Врешті, який статус отримує «історія», коли мова заходить про філософську дисципліну³, і чим

³ Згідно з «Паспортом спеціальності», що затверджений постановою президії ВАК України 13.12.2007 № 38-06/10, спеціальність 26.00.01 (теорія та історія культури) може стосуватися таких наукових галузей, як філософія, культурологія, мистецтвознавство та

предмет «Історія української культури» мав би відрізнятися від вишівського предмета «Історія України», який також містить розділи, присвячені культурі⁴.

Перелік питань можна продовжити. Всі вони мають не частковий, а концептуальний характер, і від наших відповідей залежатимуть змістове наповнення навчальної дисципліни, принципи відбору та презентації дидактичного матеріалу, способи зацікавлення студентів, очікування щодо отриманих внаслідок викладання/засвоєння предмета результатів та підстав для їх оцінки.

* * *

Але на часі від постановки проблеми перейти до практики. Оскільки йдеться про гуманітарну (а отже, соціально/політично значливу) дисципліну, рекомендовану для викладання в усіх вищих навчальних закладах студентам усіх спеціальностей⁵, то логічно очікувати, що визначення її концепції, мети й завдань мало би стати наслідком консесусу, досягнутого в дискусіях фахівців різних галузей гуманітарних знань, освітян, діячів культури тощо⁶. У нашому випадку, на жаль, так не сталося. За понад два десятиріччя викладання курсу «Історія української культури» опубліковано майже півсотні підручників і посібників з цього предмета та ще більше методичних рекомендацій, але жодного разу не було публічно продискутовано ні доцільності його впровадження, ні мети та завдань, ні головних параметрів наповнення.

історія. Разом з тим, якщо у вищому навчальному закладі є профільні кафедри з різних гуманітарних дисциплін, то викладання предмета «Історія культури» зазвичай покладається на кафедри філософського спрямування: «філософії», «історії філософії» або «етики, естетики і теорії культури». Випускаючі кафедри «історії та теорії культури» також організовують саме на філософських факультетах.

⁴ Див., наприклад: Концепція та програми викладання історії України в школі (проект): Матеріали IV та V Робочих нарад з моніторингу шкільних підручників історії України «Концепція історичної освіти» / Упорядкування та редакція Наталі Яковенко, Людмили Ведмідь. — К.: ВД «Стилос», 2009. — 126 с.

⁵ «Історію української культури» як предмет гуманітарного циклу дисциплін, рекомендованих студентам усіх спеціальностей, було впроваджено у програму вітчизняних вишів ще на початку 1990-х. Від 2009 року він став обов'язковим, а з 2015 року знову повернувся до статусу «за вибором факультету», але при цьому не зник із навчальних програм.

⁶ Принаймні саме так відбувалося при формуванні шкільних програм з «Історії України». Дискусія щодо їх наповнення тривала кілька років (2005 — 2009) під егідою Українського інституту національної пам'яті та Міністерства освіти і науки України, до неї були залучені як освітяни, так і провідні академічні історики. Після ґрунтовного аналізу вітчизняних підручників з історії України та зарубіжного досвіду викладання національних історій було вироблено консолідовану концепцію історичної освіти в Україні та запропоновано програми викладання історії України в школі, щоправда, з багатьох причин так і не запроваджені.

Це зумовлювали як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. До об'єктивних можна віднести те, що предмет було впроваджено одразу після виходу України зі складу СРСР на хвилі романтичної захопленості тодішніми суспільно-політичними перетвореннями та наївної віри у те, що патріотичного ентузіазму цілком достатньо, аби легко: 1) позбутися шаблонного мислення, базованого на принципах історичного матеріалізму; 2) здолати ідеологічну зашореність радянської гуманітарної науки в інтерпретаціях історії та культури «народів СРСР»; 3) перевести систему виховання молоді із ксенофобського радянсько-комуністичного дискурсу на демократичний, відкритий, толерантний і проєвропейський; 4) змодельовати таку версію історії української культури, яка сприяла б консолідації суспільства задля телеологічного звершення «національної ідеї» — побудови самостійної держави. Шляхетна мета вимагала негайного діяння, не полишаючи місця і часу для сумнівів, роздумів чи обговорень.

Суб'єктивна ж причина полягала у тому, що після розпаду Радянського Союзу та краху комуністичної системи цілком непотрібними виявилися такі дисципліни, як «історичний матеріалізм» та «науковий комунізм». Схоже, відтак, що «Історія української культури» разом з «Історією світової культури» просто замінила курси колишнього ідеологічного блоку, забезпечивши викладацьким навантаженням тих, хто цей блок обслуговував, захистивши дисертації за спеціальністю «філософія». Не виключаю, що саме це пояснює тривалу «філософську прописку» історії культури в українських вишах⁷. Вочевидь, такі викладачі ні інтелектуально, ні світоглядно не були готові до методологічних дискусій та до написання нових для себе програм, а тим часом відмова від цих предметів загрожувала їм утратою роботи. До того ж серед української інтелігенції побутувало (та й досі побутує) переконання, що кожному апріорі відомо, що таке культура, а що таке українська культура і поготів, тому для викладання цієї дисципліни не треба ні спеціальної підготовки, ні особливого підходу.

Врешті, 2009 року, коли в черговий раз відбувалися квазіреформи української вищої освіти, розпорядженням МОНУ за предметом «Історія української культури» (32 аудиторні години) було остаточно закріплено статус обов'язкового для всіх спеціальностей гуманітарного блоку студій⁸. Навряд чи міністерські чиновники задумувалися над тим, про що йтиметься у цьому предметі, назва якого звучить так переконливо патріотично, адже кожен носій вищої освіти має знати культуру власної держави й народу. Тим часом назва предмета, хоч би як привабливо вона звучала, нічого не говорить про його наповнення у викладацьких практиках. А клопіт із ними почався од-

⁷ Видається, що згідно з наведеним вище «паспортом спеціальності» навчальну дисципліну «Історія української культури» було б логічніше закріпити за кафедрами «Історії України», а не філософії.

⁸ Як зазначалося вище, це розпорядження скасовано постановою МОНУ 2015 року.

разу після впровадження дисципліни, тобто ще на початку 1990-х, оскільки на той момент у жодному навчальному закладі України не було випускової кафедри (годі мовити про факультет) із відповідною спеціалізацією. Крім того, викладання нової дисципліни виявилось зовсім не забезпечене підручниками. Впродовж перших років після її впровадження посібниками для студентів слугували давні, на той час перевидані, праці зарубіжного походження.⁹ Не заглиблюючись в оцінку цих текстів, мушу зауважити, що на роль підручників вони мало придатні. Одні тому, що їхня наукова концепція (народницько-позитивістська) та наповнення фактичним матеріалом, м'яко кажучи, застаріли, інші тому, що їх було написано для закордонного читача, з метою популяризації українства, а відтак за означенням спрощено та з умисним наголосом на етнічному сегменті культури.

Утім, українські підручники теж не змусили на себе довго чекати, хоча їх важко назвати вдалимими, бо автори, схоже, вважали, що незнання фактажу може бути компенсоване патріотичними інтенціями (про дві таких книжки мені вже доводилося писати ще 2000 року в щорічнику «Український гуманітарний огляд»¹⁰). Хотілось би вірити, що ці ранні спроби виявилися настільки неякісними саме тому, що їх писали у цейтноті, вони були першими: в Україні на той час бракувало не тільки культурологічних наукових розвідок, але й самого розуміння феномена культури як цілісної системи.

Відтоді минуло майже два десятиріччя. Побачило світ 5-томне (у 9-ти книгах) академічне видання «Історія української культури», де у хронологічній послідовності висвітлено головні фази становлення вітчизняної культури у різних її зрізах (свідомість, фольклор, «народне мистецтво», освіта, писемність, книгодрукування, філософське мислення, мораль, художня культура, наука, політична культура тощо)¹¹. Також 1998 року в серії «Трансформація гуманітарної освіти в Україні» вийшла друком праця Мирослава Поповича

⁹ Це, зокрема: «Історія української культури» за редакцією Івана Крип'якевича. (перевидання 1990, 1994, 2002 років), «Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича» (перевидання 1993 року), «Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу» Івана Огієнка (перевидано 1991 року), а також праці діаспорних дослідників, зокрема «1000 років української культури» Мирослава Семчишина (перевидання 1993 року), «Історія української культури» Івана Мірчука (перевидання 1994 року) та окремі праці Дмитра Чижевського.

¹⁰ Див. прим. 2. Слід зазначити, що ці два підручники були централізовано передані бібліотекам ВНЗ й досі залишаються у списках рекомендованої літератури для студентів, що вивчають «Історію української культури».

¹¹ Історія української культури : У 5-ти т. (9-ти кн.) — К.: Наукова думка, 2001—2013. Цілком усвідомлюю недосконалість цього видання та концептуальну неузгодженість окремих його статей, але тут не місце вдаватися до детального аналізу монументальної праці, твореної зусиллями працівників кількох академічних інститутів. Поза всіма «але», які можна адресувати деяким положенням, викладеним у п'ятитомній «Історії української культури», в ній цілком достатньо адекватної інформації, аби сформулювати короткий виклад цього предмета в студентській аудиторії.

«Нарис історії культури України»¹², якій притаманні і яскрава авторська концепція, і глибоке осмислення різних явищ української культури, а головне, зваженість та відсутність бравадного псевдопатріотизму. Обидва видання надто розлогі й написані складною академічною мовою, тому вони не можуть слугувати підручниками при вивченні стислого оглядового курсу, але повинні б стати у нагоді викладачам як добра база для укладання власних лекцій.

Тим часом, як показує досвід, наявність джерела вірогідної інформації не гарантує якісного смислового наповнення навчальної дисципліни за умови, коли відкритим залишається питання про її мету, завдання та, відповідно, потенційні критерії відбору й систематизації матеріалу. Цю «пастку залежності» добре ілюструють найновіші підручники з «Історії української культури», отож звернемося до них, аби з'ясувати, як автори самотужки дають собі раду з цими непростими питаннями. Аналіз підручників буде проведено за наступними параметрами:

- мета і завдання дисципліни;
- результат унаслідок її засвоєння студентами;
- відповідність цілям сучасного освітнього процесу, а також викликам постмодерного культурно-інформаційного простору¹³.

Для аналізу було вибрано 11 посібників, що вийшли друком після 2009 року (їх перелік див. у додатку). Шоправда, навчальної літератури за цей час опубліковано значно більше, проте вади, про які йтиметься, є загалом типовими, позаяк їх зумовлює не персональна позиція того чи того автора, а сам підхід до викладання предмета. Тому мою вибірку обмежено книгами, які, по-перше, доступні у мережі Інтернет (адже саме нею найчастіше послуговуються студенти), по-друге, побачили світ у різних, у тому числі не гуманітарних, вузах кількох регіонів України. Врешті, одна з книжок (за ред. Олени Павлової) має гриф МОНУ, тобто рекомендована як навчальний посібник для студентів усіх вищих навчальних закладів, і це дає змогу припускати, що її структура та наповнення відповідають офіційній позиції Міністерства стосовно мети й завдань обговорюваного курсу.

Мета і завдання дисципліни. Тривіальною істиною є те, що фактографічне наповнення підручника залежить від мети, яку ставить перед собою педагог. Коли ж мова заходить про гуманітарну дисципліну загальноосвітнього призначення, то ця «мета» має бути співвіднесена ще й із тими цілями, які певне суспільство вважає пріоритетними у системі лояльностей і

¹² Попович М.В. Нарис історії культури України. — К.: «АртЕк», 1998. — 728 с.

¹³ Зважаючи на обмеження допустимого обсягу статті, залишаю для аналізу в окремій публікації такі важливі проблеми, як: 1) смислове наповнення підручників (у тому числі принципи організації поданого матеріалу, якість контенту, адаптованість підручника до фахової спрямованості студентської аудиторії); 2) характер тестових завдань, їх відповідність контенту та цілям сучасного навчального процесу; 3) наявність плагіату в текстах підручників тощо.

відповідно до яких ранжує цінності своїх членів в аспектах загальнолюдському, державному/національному, груповому (секторальному), персональному тощо. Тож не дивно, що абсолютну більшість проаналізованих мною посібників починаються з окреслення мети курсу. До того ж, як відомо, у стосах акредитаційних паперів для МОНУ кожен викладач мусить заповнити відповідні рубрики «мета» і «завдання», байдуже, чи він/вона переймається їх адекватністю, чи ні. Але одна справа — відписка для міністерства, в яку, найімовірніше, далі ніхто не заглядає, а інша — опублікований текст. Адже мета і завдання курсу, сформульовані тут, опосередковано слугуватимуть тим стрижнем, що продиктував логіку відбору лекційного матеріалу та об'єднав спільними смислами його окремі блоки.

Отож, що нам пропонують автори проаналізованих мною підручників? Найбільш розлого, складно та візерунчато мету курсу описано в підручнику, що має рекомендацію МОНУ. Наведу цей пасаж повністю, оскільки переказати його, не спотворивши сенс, навряд чи можливо. Згідно з автором, метою викладання історії української культури є *«формування у майбутніх фахівців адекватної моделі вітчизняної культури, оскільки лише вона може забезпечити успішну орієнтацію і толерантне співіснування серед політичних, конфесійних та інших соціокультурних відмінностей у процесі розбудови правової держави. Важливим вектором розвитку у даному напрямку є підготовка кадрів усіх спеціальностей з відповідною культурологічною готовністю, що забезпечить для України величезний резерв та потенціал у демонстрації взірців демократичної культури та цінностей громадянського суспільства»*¹⁴ [Павлова, 2012: с.6].

В уважного читача цього пасажу вочевидь виникає низка запитань. Зокрема, скільки «моделей» є у вітчизняної культури, яка з них «адекватна», а яка ні, і чому? Кому (культури чи «майбутнім фахівцям») саме ця «адекватна» модель забезпечить *«орієнтацію і толерантне співіснування серед... відмінностей»*? Чи й справді молоді люди, яким не пощастило прослухати курс «Історія української культури», не зможуть взяти посильну участь у *«процесі розбудови правової держави»*? Загадкою залишається і те, що таке «культурологічна готовність» (нагадаю, що «культурологія — це наука про специфіку розвитку матеріальної та духовної культури») Врешті, які саме *«взірці демократичної культури»* Україна комусь потенційно демонструватиме завдяки прищепленню цієї-от «готовності»? І найважливіше — де у всьому цьому словесному потокові «мета» викладання курсу? Отож, схоже, йдеться не про неї, а про бряжчання словами перед віртуальним чиновником, аби застрахувати себе від будь-яких закидів, бо ж коли автор обіцяє *«забезпечити для України величезний резерв та потенціал»*, то хто наважиться заперечити потребу в такому підручнику. Мимоволі спливають у пам'яті підручники з історії КПРС та наукового комунізму, які починали приблизно такими са-

¹⁴ Тут і надалі витинки з розглядуваних підручників та посібників наведено курсивом для унаочнення сприйняття. — Прим. ред.

мими пасажами, і їх також не можна було ставити під сумнів, адже вважаюся, що ідеологічна складова дисципліни є запорукою якості контенту.

В інших підручниках мету курсу сформульовано не так вигадливо, але подеколи не менш екстравагантно. Так, у книжці, адресованій майбутнім стоматологам, читаємо, що їм конче треба отримати ґрунтовні знання про закономірності культурного процесу в Україні й оволодіти *«основними термінами та поняттями культури на рівні відтворення, тлумачення та використання як у повсякденному житті, так і у професійній»* (виділено мною. — Л.Д.) *діяльності* (!) [Дроздова, 2010: с.3].

Студентам Полтавського університету економіки і торгівлі пропонують освоїти цю навчальну дисципліну, пояснивши, що *«знайомство з українською культурою — невід’ємна частина інтелекту випусника ВНЗ»*, і що чинник національної культури — це символ *«соціальних змін, бо в ній найповніше втілюється торжество і майбуття української національної ідеї»*. Далі студентів розтлумачують: *«основний зміст українського культурного оновлення і відродження»*, який, згідно з авторами, полягає у *«залученні до нового життя великих набутків, які або були під арештом, або були невідомими»* [Петренко, Сарапин, 2012: с.3–4].

У двох підручниках (для студентів Львівського медичного університету і Херсонського державного університету) формулювання мети курсу підозріло збігається слово в слово. Не знаю, кому належить «авторська першість», а зміст, крім тривіальних наголосів на потребі вивчати «всі здобутки» «у контексті світових та європейських культуротворчих процесів», наголошує ще й на тому, що *«специфічною особливістю курсу історії української культури є його значний виховний потенціал»*, адже курс *«дає можливість реалізувати в навчально-виховному процесі низку важливих завдань, зокрема таких, як виховання національної свідомості, громадянських якостей української молоді, становлення професійного мислення»* [Божко, 2012: с.3; Галіченко, 2014: с.4].

Майже дослівно щойно процитовану «мету» повторено у підручнику для студентів Харківського економічного університету, щоправда, тут не обійшлося без наголосу на її «своєчасності»: *«В умовах відродження української нації та держави своєчасною духовною потребою є ознайомлення студентства з історією нашої культури, зі специфікою життя українського народу та з його традиціями, з іменами українських культурних діячів. Усе це дає можливість майбутньому спеціалісту правильно розуміти і вміти роз’яснювати феномен культури, її роль у людській життєдіяльності, знати форми і типи культури та її головні досягнення в розвитку провідних країн світу, а також знати історію вітчизняної культури, її місце в системі світової цивілізації»* [Пальм, Гетало, 2013: с.5–6].

Автор підручника, адресованого студентам Національного університету «Острозька академія», таким скупим обґрунтуванням «своєчасності» не обмежився. У його викладі домінує політична наснага. Ось цей велемовний пассаж: *«знання історії культури має не тільки виховне, а й надзвичайно важливе*

політичне значення. У зв'язку з цим необхідно привернути увагу студентів насамперед до оціночної й інформаційної функції знання історії національної та світової культури. Кожен студент повинен уміти правильно оцінювати сучасний стан культури, бачити і розуміти постійні зміни в різноманітних сферах, уміти відрізнити усталені чи нові, життєдайні культурні форми від застарілих, позбавлених життєвої сили. Без цього неможливо визначити оптимальні шляхи і засоби подальшого розвитку культури, ефективно впливати на цей розвиток... Студенти повинні знати, що політики часто використовують культурні чинники для виправдання загарбання чужих земель і багатств, поневолення інших народів. До такої демагогії вдавалися і поневолювачі українського народу, які заперечували самотність української культури» [Маключенко, 2013: с.3].

Як на мій погляд, найсерйознішою (і найзагальнішою) вадою всіх наведених формулювань є те, що автори, описуючи мету навчальної дисципліни, виходили не з фактичного матеріалу, який далі буде обговорено, а з певних кон'юктурних міркувань. «Актуальність» та «мета» у такому вигляді навіть віддалено не передбачають координації з реальним вмістом підручника, натомість те й те змодельовано на зразок «рекламної листівки», адресованої не потенційному користувачеві, а чиновнику, від якого залежать надання грифу книжці чи її публікація.

Не менш суттєву настороженість викликають окремі смислові наголоси, а саме:

1. Потребу вивчення дисципліни автори обґрунтовують її політичною доцільністю («знання історії культури має... надзвичайно важливе політичне значення»¹⁵), що не може бути метою студій у вищому навчальному закладі, і то вже не кажучи про недопустимість нав'язування студентам політичних чи ідеологічних пререференцій.

2. Наголоси на «виховному значенні» та намірах «формувати свідомість» наштовхують на думку, що автори, з одного боку, не беруть до уваги своєї аудиторії (адже книжку адресовано не школярам, де навчальний і виховний процес справді тісно переплетено, а дорослим людям, «виховувати» яких недоречно); з іншого боку, вони досі не позбулися радянського слогану — підкреслення в усіх підручниках гуманітарного профілю того, що засвоєння дисципліни сприятиме вихованню «радянської людини». І справа не в тому, «правильною» чи «неправильною» є обрана авторами стратегія формування цієї свідомості, а в потребі врешті відкинути нав'язливий привид «однакового виховання всіх», який суперечить цінностям суспільства вільних, критично мислячих людей.

3. На ще один світоглядний анахронізм указує довга низка мисленневих штампів, запозичених із сумної пам'яті підручників з історії КПСР, на-

¹⁵ Тут і надалі цитуватиму тільки окремі, найтипівіші приклади, аби не перевантажувати статтю численними повторами, адже на пасажі такого роду можна натрапити в абсолютній більшості підручників.

укового комунізму та історичного матеріалізму. Невеличке перенаголошування навряд чи завуалює спорідненість декларованого там «торжества ідей соціалізму» із присутньою тут похвалою «соціальним змінам», у яких «найповніше втілюється торжество і майбуття української національної ідеї». Те саме стосується концепцій «прогресивного» розвитку культури, «закономірностей культурного процесу», можливості його «правильно розуміти» й застосовувати «оціночну функцію» при аналізі культурної діяльності.

4. Внутрішньо суперечливими, сумнівними, а то й курйозними є обґрунтування мети курсу, коли, приміром, студентам-стоматологам обіцяють використання знань з історії культури в їхній «професійній діяльності» або всерйоз стверджують, що такі знання є «невід'ємною частиною інтелекту випускника ВНЗ» (адже жодне знання не являє собою «частини інтелекту», і то коли допустити, що інтелект має «частини»).

5. Наголос на етноцентризмі та нав'язливе перенаголошування української складової культурних процесів свідчать про цілковитий брак розуміння того, що українська культура є за означенням «межевою», оскільки вона формувалася в поліетнічній, полілінгвістичній та мультирелігійній ситуації. За цією вадою, крім наукової, ховається і політична некоректність, адже сучасні громадяни України далеко не всі є етнічними українцями. Запропонований у підручниках моноетнічний український дискурс вочевидь не сприятиме потребам консолідації політичної нації та дійсно нагальним пошукам того, що об'єднує громадян України.

6. Агресивна стилістика, яка виводить дисципліну з царини науки в царину пропаганди (пор. уже цитований вище пасаж про «поневолювачів українського народу, які заперечували самотність української культури» [Маключенко, 2013: с.3]).

7. Помітне зі щойно наведеної цитати педалювання травматичного досвіду українців. Такі «ігри з культурою» видаються вкрай небезпечними, адже вони можуть на підсвідомому рівні нав'язувати відчуття меншовартості, вторинності ба навіть сорому за власну культуру. Понад те, від молодій людині логічно очікувати сумніву — чи варто вивчати щось апіорі мало-вартісне та, як висловлюється щойно процитований автор, «здеформоване». Принагідно зверну увагу й на хибність самої дефініції: «здеформованою» може бути не культура як така, а лише уявлення про неї.

8. Зорієнтованість на трансляцію готового «правильного знання», що за садово суперечить пріоритетам сучасної дидактики, спрямованої на формування навичок критичного мислення й недовіри до авторитетів, на роботу з інформацією та моделювання нових інформаційних полів. Лише в одному з проаналізованих мною підручників є відкликання до цих засад, де постульовано, що історія культури, як і решта дисциплін гуманітарного циклу, мусить «виховувати в студентів вміння та навички творчо і критично мислити, мати власну думку та позицію, вміти її висловлювати і аргументовано відстоювати... вміти шукати і систематизувати здобуту інформацію» [Хома, 2012: с.3].

Щоправда, далі декларацій справа і тут, на жаль, не пішла: автор не обговорює ні можливих способів досягнення такої мети, ні принципів відбору та подачі відповідного навчального матеріалу.

Насамкінець не можу обійти увагою цілковиту відірваність підручників від професійного спрямування студентів, що в ідеалі передбачало б фокусування на конкретних зрізах культури — наприклад, на розвиткові науки, техніки, медицини, права тощо.

Підсумовуючи, не беруся самотужки формулювати мету навчальної дисципліни «Історія української культури». Не тому, що не маю власних пропозицій, а тому, що вважаю продуктивною лише таку модель, яка стала би результатом консенсусу після широкої дискусії фахівців. Оскільки ж мета й контент курсу тісно взаємопов'язані (мета не може бути недосяжною, а контент не повинен суперечити меті), то хотілось би, аби ця дискусія заторкнула й зміст підручника.

Результат, очікуваний внаслідок засвоєння дисципліни. Аргументом, який може заохотити студента вивчати той чи той предмет, є нові знання, навички та вміння, релевантні потребам професійної та/або особистісної самореалізації. Цей момент, що мав би бути суголосним меті курсу та слугувати критерієм ефективності його викладання, або взагалі відсутній у підручниках, або автори обмежуються загальниками, за якими годі вгадати, про що йдеться.

Для прикладу, у посібнику за редакцією Олени Павлової студентів обіцяють навчити: аналізувати духовні цінності, *«що переважають у тому чи іншому суспільстві»*, та виявляти *«рівень його розвитку»*; пояснювати, *«чому те чи інше суспільство живе так, а не інакше»*; сприяти усвідомленню важливості *«духовної сфери соціального буття»*; набути спроможності *«пояснити численні процеси духовного і соціального життя»*; уміти *«систематизувати, класифікувати та впорядковувати велике розмаїття форм людської діяльності»* [Павлова, 2012: с.6]. Освоїти цей пакет, згідно з авторами, можна шляхом вивчення живопису, поезії, релігії, літератури та інших сфер творчості, аби в підсумку доступитися *«глибин його (певного народу. — Л.Д.) естетичних пристрастей та вподобань у конкретний історичний період»* [Павлова, 2012: с.7].

Нагадаю, що цьому комплектові премудростей та «сфер творчості» студент повинен навчитися за 32 або 36 навчальних годин! Викладацький оптимізм настільки вражає, що мимоволі насувається питання: а чи не скасувати нам решту гуманітарних та соціальних дисциплін, замінивши їх усі історією культури? Але погляньмо на це без іронії. Отож:

1) коли «очікувані результати» є настільки обтічними або цілком недосяжними (а саме так вони виглядають у щойно наведеному уривку), то перевірити їх реалізацію неможливо;

2) очікувані результати сформульовано так, нібито студентам передбачають викладати довгий курс теорії, а не історії культури, до того ж локальної;

3) обіцянка навчити того, як треба *«систематизувати, класифікувати та впорядковувати велике розмаїття форм людської діяльності»*, прозоро від-

силає до позитивістсько-класифікаторської парадигми мислення, що давно відійшла у минуле разом із курсом так званого історичного матеріалізму;

4) викликає щонайменше подив те, що «результатом» вивчення історії культури є не продукт творчої діяльності людини (індивіда), а саме суспільство (пор.: «*вивчення суспільства пов'язано із заглибленням у світ його мистецтва, літератури, духовних цінностей*»). Різниця на перший погляд нібито безневинна, проте вона вказує на непозбуту спадщину «єдино правильної» радянської методології, яка підміняла всі гуманітарні науки, присвячені людині, вульгарним соціологізмом;

5) не змінює такого способу мислення й обіцянка досягнути глибини «естетичних пристрастей та вподобань» українського народу, бо «пристрасті» властиві таки індивідам, а не народам.

«Знати» і «вміти». До вимоги «знати» в аналізованих мною посібниках віднесено:

- етимологію та зміст понять «культура» і «цивілізація» [Хома, 2012: с.4];
- культурно-історичну періодизацію української культури [Хома, 2012: с.4];
- «основні підходи до розуміння історії української культури, зміст яких відображає характер історичного розвитку української культури» [Дроздова, 2010: с.4];
- «найважливіші події та творчість провідних діячів української культури; напрямки, сфери, художні стилі та основну проблематику історії української культури; сутність сучасного процесу розвитку української культури, її місце і роль у розмаїтті національних культур» [Хома, 2012: с.4]; варіант: «імена і творчу спадщину провідних діячів національної культури; досягнення українського народу в матеріальній і духовній сферах; художні стилі і шедеври українського мистецтва» [Петренко, Сарапін, 2012: с.4; Дроздова, 2010: с.4];
- специфіку української культури як «складової частини світового культурного процесу; ознаки культурної ідентифікації українського народу» [Дроздова, 2010: с.4].

В одному з підручників ті самі знання ще й поділено на підрівні: **поняттєвий** («сутність, структуру, функції... культури, її місце в житті людини і суспільства, провідні тенденції розвитку... художні стилі, творчість провідних діячів»); **фундаментальний** («сутність сучасного процесу розвитку української культури; її місце і роль у розмаїтті національних культур»¹⁶) та **практичний** («зміст та особливості національної культури; окремі культурні артефакти, що розкривають ознаки та особливості кожної історико-культурної епохи, зміст основних (програмних) першоджерел») [Пальм, Гетало, 2013: с.7]. Загалом таке ранжування знань могло би мати сенс, якби до поняттєвого (теоретичного) рівня не було віднесено творчість «провідних діячів», що вочевидь стосується практичного зрізу культурологічного знання. Є питання й щодо «фундаментального рівня»: автори ототожнюють його з розумінням «сутності сучасного процесу розвитку української культури», тобто радше з

¹⁶ Дослівний повтор із щойно процитованого підручника за редакцією І.Я. Хоми.

практичним виміром обізнаності, натомість саме поняття «фундаментальний» передбачає уявлення про тяглість певних культурних феноменів, їхню можливу архетипову основу та стрижневі характеристики, які визначають своєрідність української культури.

Уміння, якими має збагатитися студент, прослухавши курс, описано різноманітніше, ніж обіцяні авторами «знання». Перечитання підручників дає змогу спростити мій аналіз до поділу цих «умінь» на: 1) за означенням недосяжні (іноді навіть шкідливі); 2) частково недосяжні; 3) загалом досяжні.

До за означенням недосяжних в оглядовому курсі прикладного, а не теоретичного характеру можна віднести обіцянки, що студент «умітиме»:

— *«визначати розвиток культуригенези на українських землях»* [Хома, 2012: с.4];

— *«визначати значення (культурних процесів. — Л.Д.) для долі власного народу, держави, культурних надбань людства; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між суспільно-політичними та культурними процесами і явищами»* [Петренко, Сарапін, 2012: с.5];

— *«використовувати цінності української культури у професійній діяльності; пояснювати значення історії культури України в процесі гармонійного розвитку особистості та суспільства України»* [Дроздова, 2010: с.4].

До частково недосяжних, як видається, треба віднести все, що стосується оцінних суджень:

— *«оцінювати діяльність творців української культури»* [Петренко, Сарапін, 2012: с.5];

— *«правильно оцінювати сучасний стан культури... уміти відрізнити усталені чи нові, життєдайні культурні форми від застарілих, позбавлених життєвої сили»* [Маключенко, 2013: с.3].

По-перше, здатність до оцінних суджень передбачає глибоку обізнаність в окремих царинах культурного життя та вільне оперування фаховим методологічним апаратом, чого неможливо досягнути в оглядовому курсі; по-друге, «правильно оцінювати» явища культури неможливо навчитися за означенням, бо не існує критеріїв для визначення цієї «правильності».

До загалом досяжних і навіть корисних «умінь» можна віднести такі:

— *«розуміти особливості становлення та розвитку національного культурного простору»* [Хома, 2012: с.4];

— *«вести наукову дискусію, висловлювати свої думки і відстоювати свою точку зору»* [Петренко, Сарапін, 2012: с.5];

— *«розуміти та використовувати основні культурологічні поняття в повсякденному житті»* [Хома, 2012: с.4];

— *«порівнювати пам'ятки матеріальної і духовної культури»* [Петренко, Сарапін, 2012: с.5].

Як бачимо, йдеться про ті практичні «вміння», що їх мають прищеплювати всі дисципліни гуманітарного циклу: призвичаювати до відкритого мислення та плюралістичного дискурсу, вдосконалювати володіння словом,

навчати вмінню аналізувати інформацію в порівняльному ракурсі та аргументовано доводити власну позицію. Що ж до специфіки «Історії української культури», то в поле зору цієї дисципліни потрапляє ще й уміння оперувати фактажем, який стосується власне культури, та специфічною культурологічною термінологією.

* * *

Передбачаю, що продемонстрована мною прискіплива увага до позірно формальних речей, що їх дописують до готового тексту зазвичай не для того, аби пояснити, чого слід від посібника очікувати, а для того, щоб виконати вимоги МОНУ, може декого роздратувати. Проте ще раз підкреслю, що на цей текст мене надихнуло перечитування цілої низки підручників, головний контент яких аж ніяк не забезпечує обіцяних у вступі «знань» та «вмінь», ба він часто суперечить сформульованій тут-таки «меті». Годі вже й говорити про те, наскільки поверховий, телеграфний та безпомічний у мовному плані виклад матеріалу пропонують підручники, а також скільки тут кричущих неточностей, коли не помилок. Як видається, чи не головною причиною цих вад є, крім проблеми профпридатності, ще й намагання розповісти «все» в одній короткій книжці. Отож, гадаю, нам, спільноті викладачів історії культури, на часі розпочати дискусію про реально досяжну мету наших курсів, про завдання, які можливо виконати, про те, які навички варто прищепити студентам, аби останні, ставши фахівцями, приносили реальну користь. Це, своєю чергою, дало б змогу відібрати та організувати матеріал у такий спосіб, щоб його обсяг відповідав кількості лекційних годин, а питання, винесені на семінарське обговорення, сприяли розвиткові творчого, креативного мислення студентів замість досі звичного копіювання старосвітських зразків, зорієнтованих на механічне запам'ятовування «правильного знання».

ДОДАТОК

- Божко Н.М.* Історія української культури: Навчально-методичні рекомендації. — Львів: Львівський національний медичний університет, 2012 — 95 с.
- Британ В.Т., Підлісна Л.С., Савич А.В., та ін.* Історія української культури: Навчальний посібник. — Дніпропетровськ: Національна металургійна академія України, 2010. — 194 с.
- Висоцький О.Ю.* Історія української культури: Навчальний посібник. — Дніпропетровськ: Національна металургійна академія України, 2009 — 130 с.
- Галіченко М.В., Полішук І.Є.* Історія української культури: Навчально-методичний посібник. — Херсон: Херсонський державний університет, 2014. — 85 с
- Дроздова О. В.* Історія української культури: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни студентами I-го курсу стоматологічного та медичного факультетів. — Полтава: Українська медична стоматологічна академія, 2010 — 144 с.
- Історія української культури: Навчальний посібник. / За ред. д. філос. н. *О.Ю. Павлової*. — К.: «Центр учбової літератури», 2012 — 344 с. (рекомендація МОНУ)
- Маключенко В.І.* Історія української культури: Навчально-методичний посібник. — Острого: Національний університет «Острозька Академія», 2013 — 317 с.

- Пальм Н.Д., Гетало Т.Є.* Історія української культури: Навчальний посібник. — Харків: Вид. Харківський Національний економічний університет, 2013. — 296 с.
- Перегуда Є.В., Панібудьласка В.Ф., Торон А.В. та ін.* Історія української культури: Навчальний посібник — К.: Київський Національний університет будівництва та архітектури, 2010. — 149 с..
- Петренко І.М., Саранин В.В.* Історія української культури: Навчально-методичний посібник для вивчення дисципліни за кредитно-модульною системою. — Полтава: РВВ Полтавський університет економіки і торгівлі, 2012 — 504 с.
- Хома І.Я., Сова А.О., Мина Ж.В.* Історія української культури: Навчальний посібник / За ред. І.Я. Хоми. — Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. — 356 с.

Статтю отримано / Received 05.06.16

Larysa Dovha

TEXTBOOK FOR THE COURSE: “HISTORY OF UKRAINIAN CULTURE”:
QUESTION FOR DISCUSSION

The article considers problems of teaching the university course “History of Ukrainian culture”. The sources for the analysis were textbooks on this subject published during 2009–2014, some of which are classified as approved by Ministry of Education and Science of Ukraine, so they are reflecting the official position of the Ministry regarding the goal, objectives, structure and content of the course. Analysis is performed on such parameters as the course goals and objectives, expected results, compliance with the objectives of the modern educational process. The author notes extremely low scholarly and methodological level of the most of textbooks, recording discrepancy between stated goal, objectives and expectations and, on the other hand, the main content, structure of the course and needs of modern education. The textbooks show a genetic dependence on way of thinking and teaching established in the Soviet educational system for the set of “Marxism-Leninism” ideological disciplines, and desire to please the officials instead of benefiting the student inherited from the same source. Attention is drawn to the way of presenting material in these textbooks, being perfunctory, telegraphic and helpless in terms of language. In addition, these books contain egregious inaccuracies and errors. In the author’s opinion, the main reason for these defects is lack of a coherent, well-thought-out concept of the course, trying to tell ‘everything’ in one short book. The author offers a community of lecturers and researchers of cultural history to start a discussion about realistic and achievable goal of respective courses, about performable tasks and skills really useful for students.

Keywords: history of Ukrainian culture, education, textbook, structure, goal, objectives, expected results of academic discipline

Довга, Ларуса — доктор філософських наук, старший науковий співробітник, в.о. професора кафедри історії та теорії культури Національної музичної академії України ім. П.І. Чайковського.

Dovga, Larysa — Doctor of sciences in philosophy, senior research fellow, full professor of the Department of History and Theory of Culture of the National Music Academy of Ukraine.
